

บทที่ 8

ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสถาบันสังคม	187
ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันรัฐบาล	187
- ทศพิธราชธรรม	190
- ราชনীติ	191
ศาสนาและสถาบันครอบครัว	194
- หลักธรรมทางศาสนากับครอบครัว	196
สถาบันศาสนากับสถาบันเศรษฐกิจ	197
- ระบบความเชื่อ	197
- ระบบจริยธรรมของศาสนา	198
สถาบันศาสนากับสถาบันการศึกษา	201
- ลักษณะของครูตามหลักศาสนา	203
- วิธีการปกครองของครู	204
- หลักของนักศึกษา	205
ภาคผนวก	207

บทที่ 8

สาระสังเขป

รูปแบบที่ปรากฏออกมาตามหน้าที่ของแต่ละอย่าง ๆ นั้น เป็นตัวการก่อให้เกิดสถาบันขึ้น ศาสนา กับ สถาบันสังคม ต่างมีความสัมพันธ์ ซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบต่าง ๆ กัน ตามปกติ สถาบันสังคมเป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดความแตกต่างประจำสถาบันขึ้น ให้เกิดสถาบันต่าง ๆ ขึ้นมา

วัตถุประสงค์

1. สามารถอธิบายแบบอย่างพฤติกรรมที่กำหนดขึ้นและปฏิบัติสืบต่อกันมา และเป็นที่ยอมรับกันในสังคม
2. สามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสถาบันสังคม
3. สามารถแจกแจงตัวแปรอื่นทำให้เกิดสถาบันต่าง ๆ ได้

บทที่ 8

ศาสนากับสถาบันสังคม

ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสถาบันทางสังคม

เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า ศาสนานั้นเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญสถาบันหนึ่ง และมีความสัมพันธ์กับบรรดาสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ในฐานะที่ศาสนามีอิทธิพลช่วยส่งเสริมและสร้างสรรค์ให้สถาบันทางสังคมอื่น ๆ เป็นไปตามหลักเกณฑ์ ตั้งอยู่ในกรอบอันเป็นแบบฉบับที่ดี และควบคุมความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางสังคมโดยเฉพาะ เป็นปัจจัยส่งเสริมคุณค่าทางศีลธรรม วัฒนธรรม เพื่อให้มนุษย์รู้จักปรับสภาพของตนเองให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมได้ บทบัญญัติต่าง ๆ ทางศาสนา จึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อกิจกรรมอันสำคัญของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ซึ่งหากจะเปรียบเทียบไปแล้ว ศาสนาก็เสมือนสายใยเชื่อมโยงให้มนุษย์กับสังคมมีความสัมพันธ์กัน และในฐานะที่ศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมอันมีความสัมพันธ์กับสถาบันทางสังคมอื่น ๆ จึงขอยกมาอธิบายบางสถาบันที่มีความจำเป็นต่อสังคมจริง ๆ และเนื่องจากหลักวิชาการของบรรดาสถาบันต่าง ๆ ได้มีนักวิชาการทางฝ่ายตะวันตกเขียนไว้มาก ซึ่งในปัจจุบันนี้พอจะหาศึกษาค้นคว้าได้ทั่ว ๆ ไปในการอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ จะขอยกเอาหลักธรรมทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางพุทธศาสนา มาเป็นหลักธรรมประกอบในสถาบันนั้น ๆ ทั้งนี้ เนื่องจากไม่ค่อยมีปรากฏมากนัก ส่วนวิชาการสมัยใหม่นอกจากทางพุทธศาสนา อาจศึกษาค้นคว้าได้จากตำราต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่ว ๆ ไป ผู้ศึกษาพึงเข้าใจตามนี้ด้วย

อนึ่ง ในการยกหลักธรรมทางศาสนาประกอบคำบรรยายนั้น เป็นการยกมาเพื่อเป็นแนวประกอบการพิจารณาในทางวิชาการเท่านั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางศาสนากับสถาบันรัฐบาล

การปกครองแต่เดิมนั้น มีหัวหน้าหมู่คณะ เป็นผู้รับผิดชอบต่อหมู่คณะ ในสังคมใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศชาติก็ต้องมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมุขของประเทศนั้น ๆ และปกครองโดยสิทธิ์ขาด ราษฎรเรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า "เจ้าชีวิต" หมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะลงโทษราษฎรถึงประหารชีวิต เป็นเจ้าของแผ่นดินทุกแห่งในประเทศ จะทรงออกกฎหมาย หรือข้อบังคับอย่างใด ๆ เพื่อให้ราษฎรทั้งประเทศปฏิบัติตาม หากเกิดถ้อยร้อย ความระหว่างราษฎร พระเจ้าแผ่นดินจะประทานพระราชวินิจฉัยเป็นประการใดก็ได้ รวมความว่า

พระเจ้าแผ่นดินทรงปกครองประเทศโดยพระองค์เอง และโดยอำนาจสิทธิ์ขาด ไม่มีกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ใด ๆ จะจำกัดขอบเขตแห่งพระบรมเดชานุภาพ¹

ตามที่ได้กล่าวอ้างถึงข้างต้นนั้น เป็นระบบการปกครองที่มีมาแต่ดั้งเดิม ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์เป็นต้นมา ส่วนมากมักจะถือกันว่าเป็นการปกครองตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งอำนาจสิทธิ์ขาดขึ้นอยู่กับบุคคลเพียงคนเดียว คือพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งอำนาจเหล่านี้หากพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งอยู่ในธรรม การปกครองก็เป็นไปโดยธรรม และในขณะที่เดียวกันหากทรงขาดธรรม ประชาชนผู้อยู่ภายใต้พระราชอาณาเขตก็อาจไม่ได้รับความเป็นธรรม ความเดือดร้อนต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นแก่ผู้อยู่ภายใต้การปกครอง อันได้แก่อาณาประชาราษฎร์ผู้อยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น

ดังนั้น หลักธรรมทางศาสนาจึงมีส่วนช่วยให้การปกครองของพระเจ้าแผ่นดินได้เป็นไปตามทำนองคลองธรรม อาณาประชาราษฎร์ต่างก็ได้รับผลอันเกิดจากหลักธรรมทางศาสนาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงนำมาใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศนั้น

จะอย่างไรก็ดี การที่จะปกครองราษฎรในประเทศ ซึ่งมีจำนวนนับล้าน ๆ คนลำพังพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว ย่อมไม่ทรงสามารถจะกระทำได้ จึงจำเป็นต้องแต่งตั้งขุนนางข้าราชการรับหน้าที่ไปปกครองราษฎรแทนพระองค์เป็นชั้นลดหลั่นกันลงไป การแต่งตั้งข้าราชการเพื่อช่วยพระเจ้าแผ่นดิน ก็เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย สุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใดเป็นขุนนางไปดำรงตำแหน่งใด และไปประจำรับราชการ ณ ที่ใด ย่อมแล้วแต่พระบรมราชโองการ²

แม้จะมีการแต่งตั้งให้บรรดาขุนนางข้าราชการ ไปปกครองดูแลราษฎรตามหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อให้เป็นไปแบบต่างพระเนตรพระกรรณนั้น ถือเป็นการรับมอบพระราชอำนาจไปจากพระเจ้าแผ่นดิน ปฏิบัติราชการในนามแห่งพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งก็ยังเป็นระบบที่เนื่องอยู่กับสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การวินิจฉัยตัดสินต่าง ๆ ก็ขึ้นอยู่กับผู้ปกครอง ที่ได้รับมอบอำนาจมาจากพระเจ้าอยู่หัว การกระทำใด ๆ ก็ดี การปฏิบัติใด ๆ ก็ดี ก็เนื่องในพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะดี จะชั่ว ก็ขึ้นอยู่กับผู้ปกครองในพระปรมาภิไธยแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฉะนั้น การต่าง ๆ ที่ข้าราชการรับไปปฏิบัติ จะมีผลเป็นอย่างไรก็ตามก็ถือว่าเนื่องถึงพระเจ้าอยู่หัวด้วย

¹มาลัย หุวะนันท์, การปกครองดูแลตามหลักบริหารแบบราชการแต่งตั้งหัวหน้าเป็นผู้ว่า. (พระนคร : สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2500), หน้า 1

²มาลัย หุวะนันท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 2

ต่อมา ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้หมดไป เปลี่ยนมาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยอำนาจทั้งหมดมาจากปวงชนซึ่งราษฎรเลือกตัวแทนของตนเข้ามา เป็นสิทธิ์เป็นเสียง ในการบริหารประเทศ โดยมาทำหน้าที่นิติบัญญัติ บริหารประเทศ ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวทรง ใช้พระราชอำนาจนั้น ระบอบการปกครองนี้ถือเสียงข้างมากเป็นหลัก และผู้ที่มีเสียงข้างมาก นี้ ก็มีสิทธิ์จัดตั้งรัฐบาลในการบริหารประเทศชาติ ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชอำนาจ นี้ทางคณะรัฐมนตรีและในการตัดสินใจเรื่องคดีต่าง ๆ ก็ทรงใช้พระราชอำนาจทางตุลาการ

ในการจัดตั้งรัฐบาลขึ้นบริหารประเทศชาติ ตามระบอบการปกครองนั้น ทุกรัฐบาล จะมีหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือเป็นหลัก สำหรับยึดถือให้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ราชการเพื่อให้เป็นไปตามประสงค์อันถือเป็นเป้าหมายในการปฏิบัติราชการนั้น ฉะนั้น รัฐบาลและศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กัน โดยมีหลักธรรมคำสอนของศาสนาและพิธีกรรม ต่าง ๆ ของศาสนานั้น ๆ เป็นหลักปฏิบัติของรัฐบาล เพื่อให้รัฐบาลดำเนินนโยบายให้เป็น ไปตามร่องรอยแห่งความถูกต้องและเป็นธรรมยิ่งขึ้น

หน้าที่ของศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับสถาบันของรัฐบาล ในลักษณะสำคัญได้แก่ การค้าจุนค้าเนียมของสังคม อันมีส่วนช่วยรัฐบาลในการกำหนดรูปแบบการปกครอง จะโดยการออกพระราชกำหนดกฎหมายมาบังคับใช้ก็ดี การใช้หลักธรรมทางศาสนา เป็นแนวกำกับพฤติกรรมในสังคมก็ดี การนำหลักจริยธรรมทางศาสนาใช้ในการบริหาร ราชการ เช่น การปกครองแผ่นดินโดยธรรม เป็นต้นก็ดี ล้วนเป็นการส่งเสริมความร่มเย็น สงบสุขของบ้านเมืองทั้งสิ้นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและรัฐบาลนี้ ตามปกติแล้วถือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์การทางศาสนากับรัฐบาล อันจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์อัน เป็นสมานฉันท์ได้ โดยแยกออกเป็นหัวข้อใหญ่ ๆ ดังนี้ :

1. การสนับสนุนศาสนาหลัก ตามปกติรัฐบาลให้การสนับสนุนศาสนาหลักเพียง ศาสนาเดียว ให้เป็นศาสนาประจำชาติ ทั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้ศาสนาเป็นเหตุแห่งความแตกแยก สามัคคีของชนภายในชาติเดียวกัน ฉะนั้น จึงควรมีศาสนาที่ยอมรับนับถืออย่างแท้จริง สำหรับชนในชาตินั้นเพียงศาสนาเดียว เพื่อให้เป็นหลักของประเทศชาติ และในการให้ อุปถัมภ์บำรุง ซึ่งความสัมพันธ์ในระบบนี้มักจะปรากฏในประเทศฝ่ายตะวันตกเป็นส่วนมาก

2. การสนับสนุนทุกศาสนาโดยเท่าเทียมกัน เพื่อให้เป็นไปตามเสรีภาพของการ เลือกนับถือศาสนา ซึ่งเราจะเห็นส่วนมากมักจะระบุไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญของประเทศ ชาติ ในทำนองที่ว่านี้รัฐจะต้องปฏิบัติต่อทุกลัทธิในศาสนาโดยเสมอภาค และเท่าเทียมกัน

3. **หลักธรรมของศาสนา** จะมีอิทธิพลต่อความประพฤติปฏิบัติของคนในชาติที่นับถือ ศาสนานั้น เช่นในการปลูกใจของคนในชาติ การรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมภายในชาติ การนำหลักธรรมของศาสนามาใช้ในการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม อปรี- หานियธรรม เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ จะช่วยให้การปกครองของรัฐบาลเป็นไปด้วย ความเรียบร้อย

4. การจะขจัดศาสนานั้น เป็นเรื่องยาก เนื่องจากศาสนาได้ฝังรากลงลึกภายใน จิตใจของมนุษย์แล้ว ดังจะเห็นได้ในประเทศที่ปฏิเสธการปฏิบัติศาสนกิจก็ดี ในประเทศ ที่มีการปกครองในระบบสังคมนิยมก็ดี ก็ไม่สามารถจะขจัดอิทธิพลของศาสนาให้หมด ไปได้ ทั้งนี้เนื่องจากศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม อันเป็นที่ยอมรับนับถือกัน โดยทั่วไป

5. **ภาคผนวก** ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับรัฐบาล ขอนำหลักธรรม บ้างข้อของศาสนาประกอบ เพื่อความเหมาะสมในเรื่องนี้

ก. ทศพิธราชธรรม - ธรรมสำหรับผู้ปกครอง 10

1. **ทาน** การให้ คือเป็นผู้ให้ ให้ทรัพย์ ให้การช่วยเหลือต่าง ๆ ตลอดจนให้ปัญญา คือให้ความรู้แก่ประชาชน ให้ตามที่ต้องการ เมื่อประชาชนต้องการอะไร ก็ให้สิ่งที่ต้องการ นั้น

2. **ศีล** คือความประพฤติดีงาม งดเว้นจากการที่ชั่วเสียหาย ไม่ทำอะไรอันเป็น การไม่เหมาะสมไม่ควร

3. **บริจาค** การบริจาคนั้น คือการยอมสละเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งกว่า เช่นยอมสละ ประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ดังจะเห็นได้ว่า พระมหากษัตริย์ตั้งแต่อดีตกาลมา ได้ทรงออกหน้านำทหารออกในสงคราม ดังเช่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นต้น ทรง ยอมสละพระชนมาชีพ เพื่อรักษาประเทศชาติ ประชาชน

4. **อาชวะ** ความเป็นคนตรง ไม่คด ทรมน ต่อประเทศชาติและประชาชน

5. **มัทวะ** ความสุภาพ อ่อนโยน ไม่แข็งกระด้าง หยาบ หมิ่นเหม่อันตรายที่ จะพึงได้รับ

6. **ตะปะ** ความเพียร ไม่เกียจคร้าน ปฏิบัติกรณียะนั้น ๆ ให้เต็มความสามารถ

7. **อโกธะ** ความไม่โกรธ คือไม่ลุอำนาจของความโกรธ และกระทำอะไรไปด้วย อำนาจของความโกรธซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ก็เป็นการกระทำที่ไม่ยุติธรรม

8. อวิหิงสา ไม่เบียดเบียน หมายความว่าไม่ทำอะไรเป็นการเบียดเบียนประชาราษฎร์ มีกรุณาแผ่ไปในประชาชนทั่วไป เมื่อมีความทุกข์เดือดร้อนบังเกิดขึ้นในที่ใด ก็จะต้องเสด็จไป หรือทรงกระทำการช่วยในที่นั้น แม้จะเป็นถิ่นทุรกันดารก็ตาม

9. ขันติ ความอดทน คือมีความอดทนต่อปัจจัยที่จะทำให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลงทั้งหลาย อดทนต่อความลำบากตรากตรำทั้งปวง อดทนต่อถ้อยคำที่จาบจ้วงล่วงเกิน

10. อวิโรธนะ ความไม่ผิด คือจะทำอะไรก็ศึกษาพิจารณาไตร่ตรองให้ตีความรู้อย่างรอบคอบ เพื่อให้เกิดความไม่ผิดพลาด แต่ให้ถูกต้องในเรื่องทั้งปวง³

ข: ราชনীติ - แบบอย่างคุณสมบัติสำหรับผู้จะเข้ารับราชการบางประการ

1. ข้าเฝ้า (หมายถึงข้าราชการ) ทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งดี ทั้งไม่ดี ส่วนที่ถูกและผิดของข้าเฝ้านั้น ย่อมเนื่องถึงองค์พระเจ้าอยู่หัว

2. เพราะฉะนั้น พระภุชสร (หมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน) ควรทรงตั้งข้าเฝ้าที่มีคุณสมบัติผู้ทำประโยชน์ให้สำเร็จเห็นทันตา ควรทรงเว้นข้าเฝ้าที่ไร้คุณสมบัติเสียเถิด

3. ข้าเฝ้า ผู้มีคุณสมบัติคือ มีตระกูลและศีลาจารวัตร มีสัจย์ มีธรรม มีปัญญาดี มีศีลดี มีหลักดี เป็นคนขยัน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งบุคคลเช่นนี้ไว้ในตำแหน่งผู้พิพากษา

4. ข้าเฝ้าผู้เกิดในตระกูลซื่อตรง ผิดคนช้านาญการเงิน รู้จักรัตนะทุกชนิด มีกรรมสะอาด ไม่เคยพลั้งพลาด เป็นผู้ดี พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นนายคลัง

5. ข้าเฝ้าผู้รู้จักคนเก่า คนใหม่ มีกำลัง ไกรเห็นไกรชม มีกรรมสะอาด อดทนความลำบากได้ เอาใจใส่การทำงาน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นนายประตู

6. ข้าเฝ้าผู้มีปัญญา รู้จักพูด แกล้งกล้า รู้ใจผู้อื่น มีธรรมาศัยละเมียดละมัย รู้พูดที่ควรไม่ควร พระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นทูต

7. ข้าเฝ้าที่กำหนดจำค่าของคนอื่นได้ในคราวเดียว จดได้ไว ลายมืองาม มีความเฉียบแหลม ฉลาดพูด ขยัน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นอาลักษณ์หรือเลขา

8. ข้าเฝ้าผู้มีปัญญา รอบรู้ในการขยายอาณาเขต รู้ชัดเจนในภูมิศาสตร์ ยอมสละชีพในคราวอันตราย ทนทุกข์ทนสุขได้

9. รู้ตำราพิชัยสงคราม รู้จักผ่อนปรนพาหะมิให้ลำบาก มีความแกล้งกล้าอาจหาญ พระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นแม่ทัพ

10. คนครัว สืบตระกูลมาแต่ชั้นทวด เป็นคนขยัน รู้ตำราทำกับข้าว ประุงอาหารได้พอเหมาะ ทำครัวอยู่เสมอ รู้จักจับจ่าย พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นวิเศษเครื่องต้น

³ข.ชา. 27/77. พระไตรปิฎก, เล่ม 28 หน้า 86 คำอธิบายของสมเด็จพระญาณสังวร, พระธรรมเทวาริราช,

11. ผู้ใด รู้คัมภีร์อายุรเวท มีความขยัน ชำนาญศัลยกรรม น่ารัก น่านิยม ทรงคุณ-
จรรยาแพทยอย่างดี พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นแพทย์

12. ผู้ที่รู้จักใจคน มีภาระงานสะอาด ขยัน ตั้งอยู่ในธรรม รู้วิชามาก ไม่มักได้
ระมัดระวัง รอบคอบ ข้าเฝ้าเช่นนี้ ควรโปรดให้อยู่ใกล้ชิดพระองค์ได้

13. ผู้รู้คัมภีร์เวท และเวททางคศาสตร์ ขวนขวายในมนตรา ทำพิธีบูชาบวงสรวง
มีเมตตา สูงอายุ พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งให้เป็นปุโรหิต

14. ผู้รักษาอินทรียัสภาพติ ฉลาดในภาษาต่าง ๆ ยินดีแต่สิ่งชอบ คอยรับใช้เฉพาะ
พระพักตร์ แดกฉานในศิลปะต่าง ๆ สมบูรณ์ด้วยตระกูลและมารยาท มีความกลัวเกรง
พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ไว้ในพระราชมณฑลเชียร

15. พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด มีข้าเฝ้าที่มีปัญญาฉลาด เอาใจใส่ในราชกิจ แก่ลวกกล้า
สามารถ เหมาะแก่ตำแหน่งมนตรี ราชกิจในพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ย่อมสำเร็จได้
โดยตลอด

16. ผู้ที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งแล้ว เป็นคนไม่ล่อลวง มีความสนิทสนมกับพระเจ้าอยู่หัว
ของตน แม้ด้วยเหตุของตน มีความสามารถด้วยกำลังกาย และบริวารยศ เพราะเหตุนี้ เขา
ควรจะพิศมัยความดี หรือมิตี ซึ่งเป็นประโยชน์ใหญ่ เป็นที่ปลาบปลื้มใจ อันเป็นของหาได้ดี
ได้ยาก⁴

ค. องค์คุณของข้าราชการ 5

1. มีปัญญา (ปัญญา) พิจารณาไตร่ตรอง ในกิจการงานในหน้าที่ของตน
2. มีความรู้ดี (พหุวิสมุพฺโน) มีความรู้ในกิจการงานนั้น ๆ อย่างเพียงพอ
3. ฉลาดในวิธีจัดการงาน (วิชานวิชิโกวิท) โดยให้การงานได้กระจายออกไปอย่าง

ทั่วถึง และมีประสิทธิภาพ

4. รู้จักกาลละ (กาลญญ) รู้ว่าวันใดควร ไม่ควร

5. รู้จักสมัย (สมยญญ) ว่าสมัยใดควรจะทำอย่างไรปฏิบัติอย่างไร⁵

หลักสูตรนักปกครอง

พระธรรมปัญญาบดี แห่งวัดสามพระยา ได้ยกหลักทางศาสนาอันเกี่ยวกับนัก
ปกครองซึ่งแยกเป็นระดับ ให้ชื่อว่าหลักสูตรนักปกครอง โดยจัดไว้ 3 ระดับด้วยกันคือ
หลักสูตรชั้นประถม หลักสูตรชั้นมัธยม และหลักสูตรชั้นอุดม ซึ่งจะได้อธิบายไปตามลำดับ
ดังนี้ :

⁴ราชনীติ - พากย์บาลี พากย์สังคฤต และพากย์ไทย, ฉบับโรงพิมพ์พระบรมวงศ์, จัดพิมพ์เป็นธรรมพจน์ในการ
สังสการศพ นางน้อม บุญศรี, 2507, หน้า 3-7

⁵พุทธทศนิบาต ชาตก มหานิบาต 339

หลักสูตรชั้นประถม (ขั้นต้น) มี 2 คือ

1. ทักทายปราศรัยก่อน(บุพพภาส)
2. หน้าขึ้นตาทาน (หน้าหงาย ไม่ใช่หน้าคว่ำ-อุตุตานมุขี)

หลักสูตรชั้นมัธยม (ชั้นกลาง) มี 4 คือ

1. ขยันในสิ่งที่เรียกว่าการงาน (กมุขเยยเยสุ อฏฐาตา)
2. ไม่ประมาท (อปปมตโต)
3. มีปัญญารู้เท่าทันเหตุการณ์ (วิจกขโณ)
4. จัดการงานดี (สุส่ววิทกมมุนโต)

หลักสูตรชั้นอุดม (ขั้นสูง) มี 10 ประการ (ให้ดูในทศพิธราชธรรม 10)

หลักธรรมของหัวหน้างาน 5 ประการ

1. มอบการงานให้คนใช้ หรือผู้ใต้บังคับบัญชาทำตามความสามารถของเขา
2. ให้อาหารการกิน และรางวัลบ้างในบางโอกาส
3. รักษาพยาบาลในเวลาเจ็บป่วย
4. แจกของที่พิเศษ หรือแปลกประหลาดให้เป็นทีระลึกบ้าง
5. ปลอ่ยให้ได้มีโอกาสได้ไปเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจบ้างในบางครั้งคราว⁶

สัปปริสธรรม คือธรรมสำหรับคนที่มีการศึกษาดี 7 ประการ

1. ทัมมัญญตา ความเป็นคนรู้จักเหตุ เช่นรู้ว่าสิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดสุข-เกิดทุกข์
2. อัตถัญญตา ความเป็นคนรู้จักผล เช่นรู้ว่าความสุขและความทุกข์ เป็นผลอันเกิดจากเหตุอันนี้
3. อัตตัญญตา ความเป็นคนรู้จักตนว่า เราว่าโดยชาติตระกูล ยศ ศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้และคุณธรรมเพียงเท่านี้ ๆ แล้วประพฤติตนให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่อย่างไร
4. มัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้ประมาณในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิตแต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอควร
5. กาลัญญตา ความเป็นผู้รู้จักกาล เวลา อันสมควรในอันประกอบกิจนั้น ๆ
6. ปริสัจญตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิริยาที่จะต้องประพฤติต่อประชุมชน นั้น ๆ ว่า หมู่นี้เมื่อเข้าไปหาจะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้เป็นต้น
7. ปุคคลปโรปรัญญตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคลว่า ผู้นี้เป็นคนดี ควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดี ไม่ควรคบ เป็นต้น⁷

⁶พระไตรปิฎก เล่ม 11 หน้า 205

⁷อ. สดต. 23/113

ศาสนาและสถาบันครอบครัว

เรื่องศาสนา และครอบครัวนี้ มีความสัมพันธ์กันมาก และถือเป็นความสัมพันธ์กันเบื้องต้นของสถาบันทางสังคม ทั้ง 2 ประการนี้ หากจะพิจารณากันโดยตอ้งแท้แล้ว มนุษย์ตั้งแต่เกิดมาอยู่ภายใต้การดูแลควบคุมของครอบครัว และถือเป็นหน่วยหนึ่งของครอบครัว ในทำนองเดียวกัน ครอบครัวก็อบรมให้รู้จักศาสนาภายในครอบครัวเอง อย่างน้อยก็เป็นศาสนาประจำตัว ซึ่งเป็นการถือศาสนาครั้งแรกของมนุษย์ คือศาสนาบูชาบรรพบุรุษ ต่อจากนั้นก็สอนให้รู้จักศาสนาลักษณะอื่น ๆ ที่มีวงกว้างขยายออกไป อันเริ่มจากพฤติกรรมที่แสดงออกในการนับถือศาสนานั้น ๆ เช่น ประเพณี ลัทธิ ธรรมเนียม จารีต ต่าง ๆ อันก่อให้เกิดความเชื่อทางศาสนาหลักได้ ดังจะเห็นได้จากการอบรมทางศาสนาในครอบครัว สอนให้เด็กรู้จักการแสดงออกเกี่ยวกับลัทธิ ประเพณีต่าง ๆ เพื่อนำเข้าสู่ศาสนา และศาสนาก็ยังช่วยประคับประคองครอบครัวให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ความสัมพันธ์ของสถาบันทางสังคมทั้ง 2 นี้ พอประมวลได้ตามลำดับดังนี้

1. ทั้งศาสนาและครอบครัว ต่างก็เป็นสถาบันที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมในแง่ของศาสนา เป็นเครื่องผูกครอบครัวให้อยู่ในศีลธรรมอันดี อันแสดงถึงหลักการสัมพันธ์ระหว่างเพศของสามีภรรยา ระหว่างมารดาบิดากับบุตร ซึ่งศาสนาก็มีหลักธรรมเป็นเครื่องประคับประคองหล่อเลี้ยงให้เป็นไป โดยแสดงออกมาในรูปแบบของวัฒนธรรม จารีต ประเพณี

2. ในทางคริสต์ศาสนาจะเห็นได้ชัดมาก โดยมีส่วนให้ข้อปรึกษาหารือในเรื่องชีวิตสมรส เพื่อให้เป็นไปถูกต้องตามบรรทัดฐาน ความประพฤติปฏิบัติ และค่านิยมของสังคมนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ เช่น ในเรื่องการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการสมรส ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่เรื่องของพระซึ่งเป็นนักบวชในศาสนาโดยตรงก็จริง แต่พระก็มีส่วนช่วยในการประกอบพิธีกรรมให้ลุล่วงไปด้วยดี เพื่อรักษาค่านิยมนั้น ๆ

3. ในคริสต์ศาสนาก็เช่นเดียวกัน การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการสมรสนั้น ยังประกอบพิธีในโบสถ์ เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เชื่อมมั่น ด้วยคิดว่าการประกอบพิธีกรรมนั้น ๆ จะต้องสมบูรณ์ เช่น โบสถ์ของโรมันคาทอลิก เป็นต้น

4. ยังมีข้อปฏิบัติที่น่าสนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเพศ ในภาวะที่ยังไม่แต่งงานบางอย่าง ซึ่งทางคริสต์ศาสนามีข้อห้ามว่า การติดต่อกันอย่างลึกซึ้งซึ่งนั้น ถือเป็นเรื่อง

ที่ไม่ถูกต้อง ผิดกฎทางศาสนา เช่น ได้มีกฎสำหรับวัยรุ่นว่าไม่ควรที่จะติดต่อกันอย่างใกล้ชิดจนเกินไป ไม่ควรที่จะดื่มเครื่องดื่มเมา หรือควรที่จะใช้สถานที่ติดต่อกันภายในบ้านที่เกี่ยวข้องกันทางเพศ

5. ทางศาสนา ยังมีข้อห้ามเกี่ยวกับคู่สมรสที่ต่างนิกายทางศาสนา กัน เช่น :

5.1 ได้มีข้อห้ามชาวฮิวแต่งงานกับคู่สมรสที่นับถือศาสนาอื่น หรือชาวโรมันคาทอลิก จะแต่งงานกับคู่สมรสที่นับถือศาสนาอื่นได้ก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่ชาวคาทอลิกต้องการเท่านั้น

5.2 จะให้พระในโบสถ์อื่นมาประกอบพิธีไม่ได้ นอกจากพระในนิกายโรมันคาทอลิกเท่านั้น

6. ในทางพุทธศาสนา ได้มีการกล่าวถึงเรื่องครอบครัวมากมายด้วยกัน ในที่นี้จะขอกล่าวถึงหลักบางประการพอเป็นอุทาหรณ์

6.1 การสมรส คู่สมรสมักจะต้องมีความรัก เคารพในกันและกัน ซึ่งอาจจะเกิดจากการเคยมีความสัมพันธ์กันมาก่อนจนเกิดความเชื่อถือในกันและกันได้ซึ่งความรักนี้ทางพุทธศาสนาได้แสดงหลักไว้ 2 ประการด้วยกันคือ :

6.1.1 เคยมีความสัมพันธ์กันมาก่อน จนเกิดความเห็นอกเห็นใจกันขึ้นมา (ปุพฺพเว สนฺนิวาเสน)

6.1.2 การเกื้อกูลอุดหนุนในสภาวะประโยชน์ให้แก่กันและกัน อันเป็นเหตุให้เกิดความประทับใจขึ้นมา (ปจฺจุปนฺนหิตေန)

ทั้ง 2 ประการนี้ ถือว่าเป็นความรักแท้ อันมิได้เกิดจากอำนาจแห่งตัณหา แต่เกิดจากความประทับใจในกันและกัน จนเกิดความเห็นอกเห็นใจกันขึ้น

6.2 ในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการสมรสนั้น เป็นไปตามความนิยมของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งตามประเพณีไทยเรานิยมให้พระสงฆ์มาร่วมประกอบพิธีกรรม เพื่อรักษาค่านิยมอันเป็นที่ยอมรับของสังคม

6.3. ในด้านครอบครัว ทางพุทธศาสนาได้กำหนดหน้าที่อันจะพึงปฏิบัติต่อกัน ซึ่งมีหน้าที่ของสามี ภรรยา บุตร ธิดา จะพึงปฏิบัติต่อกัน และต่างดำเนินบทบาทกันอย่างไร (ดูรายละเอียดใน “หน้าที่ของทิศ 6” ของคำบรรยายนี้)

7. มีหลักธรรมทางพุทธศาสนา อันเกี่ยวกับความมั่นคงของครอบครัว หรือวงศ์ตระกูล ซึ่งจะขอยกมาแสดงเป็นตัวอย่างบางข้อ ดังนี้ :

ตระกูลอันมั่งคั่ง จะตั้งอยู่ไม่ได้นาน เพราะเหตุ 4 ประการ

1. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว - ของหาย ไม่หา ไม่เอาใจใส่ ก็สูญ
2. ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า - ของเก่า ควรซ่อมแซมนำมาใช้ได้ใหม่แทนที่จะจัดซื้อหามาใหม่ให้สิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ
3. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ - ไม่รู้จักมัธยัสถ์ พุ่มเฟิยในการใช้สอย
4. ตั้งสตรีหรือบุรุษทุจริต ให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน - ตั้งคนที่ปราศจากความดีให้เป็นผู้รับผิดชอบกิจการบ้านเรือน

ผู้หวังจะดำรงตระกูล ควรเว้นเหตุ 4 ประการนี้เสีย⁸

ธรรมของฆราวาส (คือผู้ครองเรือน) 4 ประการ

1. สัจจะ ซื่อสัตย์ต่อกัน (มีความจริงใจต่อกัน)
2. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน (รู้จักอดกลั้นต่อการกระทบกระทั่งอันเกิดจากคนอื่น ๆ)
3. ขันติ อดทน (ต่อสภาวะต่าง ๆ ที่มาบีบคั้นให้ได้รับความทุกข์ลำเค็ญต่าง ๆ)
4. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน⁹

นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมอื่น ๆ อีก ที่เกี่ยวกับครอบครัว ผู้สนใจจะศึกษาหาความรู้ได้จากตำราทางพุทธศาสนา

8. ศาสนา จะกล่าวถึงครอบครัวตามความเหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมของแต่ละศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ต่างมุ่งความสงบและการเคารพนับถือต่อศาสนาของบรรดาครอบครัวต่าง ๆ ที่จะพึงมีต่อศาสนาต่าง ๆ ตามความเชื่อของแต่ละสังคม.

---

⁸ อ.จ. จตุกก. 21/336, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *นวโกวาท*, (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 67/2516, กรุงเทพมหานคร, มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2516), หน้า 72

⁹ ส.ส. 15/316, ว.ว., *นวโกวาท*, หน้า 72

สถาบันทางศาสนา และสถาบันทางเศรษฐกิจ

เรื่องศาสนา กับเรื่องเศรษฐกิจ มีความสัมพันธ์กันมาก เริ่มตั้งแต่ความเชื่อถือศาสนาของมนุษย์ในสมัยโบราณ ที่จัดว่าเป็นยุคดึกดำบรรพ์เป็นต้นมา อาจจะได้เห็นได้จาก การแสวงหาอาหาร การล่าสัตว์ การเพาะปลูก เป็นต้น ต่างก็มีความเชื่อถือทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยอย่างมากมาย ในที่นี้จะขอแยกออกเป็น 2 ระบบด้วยกัน คือระบบความเชื่อถือ และระบบจริยธรรม ซึ่งจะได้อธิบายออกเป็นข้อ ๆ ดังนี้ :

1. ระบบความเชื่อถือ เป็นระบบที่มนุษย์ได้รับการสะสมด้านความเชื่ออันมีมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งส่วนมากจะเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ :

1.1 ศาสนา กับการผลิต เดิมมนุษย์ยังขาดกรรมวิธีในการผลิต แต่ได้อาศัยหลักศาสนาเป็นเครื่องช่วยในการแสวงหาอาหารและบริการอื่น ๆ ให้ตนได้รับสิ่งอันพึงประสงค์ แม้จะมีวิวัฒนาการอย่างไรก็ตาม ก็ยังมีความเชื่อถือในรูปแบบเดิม เช่นการปฏิเสชวิชาการสมัยใหม่ เป็นต้น ดังที่ Young และ Mack ได้กล่าวไว้ว่า ในสังคมที่ไร้การศึกษา ศาสนาจะมีส่วนร่วมเกือบทุกลักษณะของการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจ จะเห็นได้จากชาวไบกา (Baiga) ปฏิเสชการใช้รถไถนาที่ทำด้วยเหล็กมาช่วยในการเพาะปลูก ข้อนี้อาจจะเป็นเพราะความเชื่อว่า พืชพันธุ์จะไม่งอกงามบนเหล็กเช่นเดียวกับพื้นดินกระมัง

1.2 ในการสงวนพันธุ์สัตว์บางประเภท ศาสนาและเศรษฐกิจได้มีความเห็นขัดแย้งกันอยู่ ซึ่งทางศาสนาได้มีบทบัญญัติห้ามบริโภคอาหารหรือสัตว์บางประเภทในบางเวลา เช่นในฤดูผสมพันธุ์สัตว์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการสงวนและแพร่พันธุ์สัตว์ อันเป็นนโยบายขยายพันธุ์สัตว์อีกด้วย

(ดูรายละเอียดในทฤษฎีของ Emile Durkheim ในคำบรรยายชุดนี้ หน้า 23)

1.3 การใช้ศาสนาช่วยสร้างความหวังในการผลิต หรือก่อให้เกิดความมั่นใจในการผลิต เช่น พิธีแรกนาขวัญ การทำขวัญข้าวของไทย เป็นต้น อันเป็นการช่วยในการบำรุงขวัญกำลังใจในการทำมาหากิน

1.4 ในการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและเศรษฐกิจ จะพบเห็นได้ในยามที่เกิดความอึดอัดขาดแคลน ซึ่งได้ปรากฏอย่างแจ่มแจ้งถึงการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อบำรุงขวัญของประชาชน หรือจะเป็นพิธีกรรมอื่นใดที่ประกอบขึ้นมาด้วยคิดว่าจะเป็นการเพิ่มผลผลิตทางเกษตรกรรมหรือความสำเร็จในการก่อตั้งบริษัทห้างร้าน เพื่อพาณิชย์กรรมก็ตาม แม้จะเป็นความหวังที่เลื่อนลอย ก็ยังถือว่าศาสนามีส่วนช่วยลดความกังวลใจทางเศรษฐกิจและส่งเสริมกำลังใจในการประกอบการยิ่งขึ้น

1.5 ตามประเพณีไทยเรา วัดมักจะเป็นที่รวบรวมในด้านเกษตรกรรม เช่น การนำพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ดีที่สุดของตนไปถวายพระ และต่อจากนั้นก็มีการแพร่พันธุ์ โดยการแจกจ่ายออกไปตามบ้านอื่น ๆ ที่ยังไม่มีอีกด้วย อันถือเป็นการส่งเสริมในด้านการผลิต และการบำรุงพันธุ์การเกษตรโดยการขยายพันธุ์อีกด้วย

2. ระบบจริยธรรมของศาสนา เป็นระบบที่ว่าด้วยการนำเอาหลักธรรมของศาสนา มาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน อันพอจะแยกออกได้ดังนี้ :

2.1 จริยธรรมทางศาสนา มีผลเกี่ยวเนื่องกับการผลิต ซึ่งหลักการทางศาสนา ถือว่าการแสวงหากำไรโดยไม่ยุติธรรม หรือขาดความเป็นธรรมนั้น เป็นเรื่องที่ไม่ควร ปฏิบัติ ข้อนี้ถือว่าหลักศาสนา ส่งเสริมให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม

2.2 ศาสนามีส่วนช่วยแก้ไขภาวะทางเศรษฐกิจได้ในยามที่เกิดความขาดแคลน เช่นการสนับสนุนให้เกิดการแบ่งปันจากผู้ที่มีงมีให้คนที่ขาดแคลน การสอนให้รู้จักประมาณ การบริโภคตามภาวะของตน เป็นต้น

2.3 ในด้านความเสียสละ ศาสนามีส่วนช่วยส่งเสริมมาก เช่นในการบริจาค เพื่อการกุศล หรือเพื่อส่วนรวม อันถือว่าเป็นการก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนจำนวนมาก อย่างในสหรัฐอเมริกาเอง ได้มีการสำรวจเกี่ยวกับรายจ่าย จากการศึกษาของ Blanchard ปรากฏว่า สถิติจำนวนเงินที่ใช้จ่ายในการทำบุญ และการบริจาคเพื่อการกุศลอื่น ๆ ถึง ร้อยละ 7-84 ของรายจ่ายภายในครอบครัว ซึ่งในข้อนี้ถือว่าศาสนามีส่วนช่วยส่งเสริม ความเสียสละ อันเป็นการขจัดความเห็นแก่ตัว

2.4 จากการศึกษาลัทธิทุนนิยม กับจริยธรรมโปรเตสแตนต์ จะเห็นได้อย่างเด่นชัดว่า ศาสนามีส่วนสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจอย่างใกล้ชิด จะเห็นได้จากข้อเขียน ของ Max Weber ที่พูดถึงศาสนากับเศรษฐกิจ โดยยกหลักของ Calvinism ที่ว่า :

2.4.1 หลักปฏิบัติที่ซึ่งกำหนดให้บุคคลทำงานหนัก โดยไม่คำนึงถึงความสุขชั่วครั้งชั่วคราวนั้น เป็นผลก่อให้เกิดความสำเร็จในระบบเศรษฐกิจได้ เพราะถือว่า จริยธรรมโปรเตสแตนต์นั้น มุ่งส่งเสริมให้คนประสบความสำเร็จในชีวิตโดยการให้ทำงาน เป็นสำคัญ จนถึงกับกำหนดไว้ว่า "การทำงานเป็นการบูชาพระเจ้า" ซึ่งก่อให้เกิดความ เชื่อที่ว่า "ช่วยตัวเองก่อนแล้วพระเจ้าจะช่วยท่าน" เป็นต้น

2.4.2 ตามหลักของ Calvinism นั้น ปรากฏว่าบุคคลชั้นนำในวงการศาสนามักนิยมการแข่งขันกันระหว่างบุคคล (Individualism) ซึ่งบางทีก็เรียกว่าระบบเสรีนิยมหรือปัจเจกบุคคลนิยม และจากระบบนี้เอง ทำให้เกิดการแข่งขันกันระหว่างบุคคลต่อบุคคล

ในการประกอบอาชีพขึ้น แม้ในระบบเศรษฐกิจก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของการแข่งขันกัน ซึ่งข้อนี้ก่อให้เกิดลัทธิทุนนิยม หรือเสรีนิยมขึ้น

(ดูรายละเอียดในเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรมโปรเตสแตนต์ และลัทธิทุนนิยมในคำบรรยายนี้)

2.4.3 ในทางพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน มีหลักธรรมที่ส่งเสริมในด้านเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านจริยธรรมในการดำรงชีพ ซึ่งมีอยู่หลายข้อด้วยกัน ในที่นี้จะยกมาแสดงให้เห็นบางข้อ ตามควรแก่ลักษณะการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านชีวิตประจำวัน

ก. สำหรับบรรพชิต หรือนักบวชในพุทธศาสนา

เนื่องจากการดำรงชีพของบรรพชิตหรือนักบวชในพุทธศาสนา ต้องขึ้นอยู่กับชาวบ้าน จะไปเรียกร้องหรือขอจากชาวบ้านตามความประสงค์ไม่ได้ ต้องดำรงชีพให้เป็นไปเท่าที่เหมาะที่ควรแก่ภาวะของตน โดยให้พอใจในสิ่งที่ตัวมีอยู่ ที่เรียกว่าสันโดษ (ดูหัวข้อเรื่องสันโดษในภาคผนวก) มีอย่างไรให้บริโภคนิสัยอย่างนั้น อันเป็นไปตามควรแก่ภาวะของตน ๆ นอกจากนี้ยังวางหลักในการดำรงชีวิต ที่เรียกว่าปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิตที่ทางภาษาวินัยของพระเรียกว่า “นิสสัย” มี 4 คือ :

1. เครื่องนุ่งห่ม อันได้แก่เครื่องห่อหุ้ม นุ่งห่ม ที่เรียกว่า “ไตรจีวร” หรือ “ผ้าสามผืน” และรวมถึง “อัฐฐบริวาร” อีกด้วย
2. อาหาร ได้แก่เครื่องบริโภคเพื่อการดำรงชีพ ให้ชีวิตได้เป็นไปตามภาวะแห่งตน ๆ
3. ที่อยู่อาศัย ที่เรียกว่าเสนาสนะ ซึ่งหมายถึงการมีที่อยู่อาศัยอันมีที่นุ่งที่บังพ้ออาศัยได้สนองประโยชน์
4. ยารักษาโรค ที่เรียกว่าคิลานเภสัช เพื่อบำบัดความกระวนกระวายอันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ

ปัจจัยเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีพอย่างคฤหัสถ์ได้อีกด้วย

ข. สำหรับคฤหัสถ์

ทางพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ในการดำรงชีพของคฤหัสถ์มากมายด้วยกัน ซึ่งจะขอยกหลักธรรมบางประการมาเพื่อการศึกษา ดังนี้ :

1. **กฏฐัมมิกัตถประโยชน์** ประโยชน์ที่จะพึงเห็นได้ในปัจจุบัน มี 4 คือ :
  - 1.1 อุฏฐานสมุปทา มีความขยันหมั่นเพียรในการต่าง ๆ เช่น การงาน การแสวงหาทรัพย์ เป็นต้น
  - 1.2 อารกขสมุปทา รู้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ เช่น รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์นั้น ๆ ให้เกิดประโยชน์ให้มากที่สุด
  - 1.3 กลยาณมิตตุดตา รู้จักคบเพื่อนฝูง เลือกหาแต่คนดี ๆ เป็นเพื่อน ไม่ใช่เพื่อนประเภทปอกกลอก
  - 1.4 สมชีวิตา รู้จักการดำเนินชีวิตแต่พอเหมาะพอควร ไม่ให้ผิดเคืองและฟุ่มเฟือยเกินไป¹⁰
2. **ตระกูลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่ไม่ได้นาน** เพราะสถาน 4 :
  - 2.1 ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว
  - 2.2 ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า
  - 2.3 ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ
  - 2.4 ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน
ผู้หวังจะดำรงตระกูล ควรเว้นสถาน 4 ประการนี้เสีย¹¹

---

¹⁰อง. อฎฐก. 23/294, กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, *นวโกวาท*, (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 67/2516, กรุงเทพมหานคร, มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2516), น.67

¹¹อง. จตุก. 21/336, ว.ว. *นวโกวาท*, เรื่องเดียวกัน หน้า 72

สถาบันศาสนาและสถาบันการศึกษา

ศาสนา และการศึกษา มีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นมาก เนื่องจากเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ซึ่งต้องปฏิบัติไปตามหลักจารีตและประเพณีของแต่ละชุมชน อันเนื่องมาแต่วัฒนธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ในเรื่องศาสนากับการศึกษานั้น มีความสัมพันธ์กันในรูปแบบของวัฒนธรรมอันเกิดจากศาสนาและสังคม จะศึกษาศาสนาได้จากการประพฤติปฏิบัติตามหลักวัฒนธรรม แล้วแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรม ซึ่งทั้งศาสนาและการศึกษาก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม อันเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นสากลในสังคมอื่น ๆ และกระบวนการเรียนรู้ในเชิงสังคมวิทยา อันได้แก่กระบวนการอบรมปมนิสัย (Socialization) ให้เข้ากับสังคม และมีความเป็นอยู่ร่วมกันในสังคมได้

ในระบบการเรียนรู้ตามหลักการศึกษาดังกล่าวนี้จัดเป็น 3 ประเภทคือ

1. การศึกษาแบบรูปนัย หรือแบบเป็นทางการ (Formal education) การศึกษาประเภทนี้ ได้แก่การเข้าเรียนตามหลักสูตรของรัฐ หรือที่รัฐรับรอง เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย เมื่อเรียนสำเร็จแล้วมีการให้ใบรับรอง ใบประกาศนียบัตร หรือใบปริญญา แสดงว่าจบการศึกษาขั้นนั้น ๆ เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพ

2. การศึกษานอกระบบ (Non-formal education) เป็นกิจการศึกษามีการจัดเป็นระเบียบแต่อยู่นอกเหนือระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้ไม่ว่าจะดำเนินการโดยอิสระหรือภายใต้ auspices ของกิจกรรมหรือกิจการอื่น โดยที่มุ่งสนองเป้าหมายในการเล่าเรียนของผู้ที่สนใจ¹²

3. การศึกษาแบบเรื่อย ๆ หรือแบบปกติวิสัย (Informal education) เป็นการเรียนรู้ที่มีเป็นกิจวัตร โดยไม่จำเป็นต้องมีการสอนเป็นทางการในรูปของโรงเรียน หรือสถาบันการศึกษาใด ๆ การเรียนรู้ประเภทนี้อาจโดยตั้งใจหรือโดยไม่ตั้งใจก็ได้

3.1 โดยตั้งใจ เช่นการรับฟังคำสอนดึกเดือน หรือนำของบิดา มารดา ญาติพี่น้องหรือมิตรสหาย

---

¹²Philip H. Coombs with Ray C. Prosser and Mauzoor Ahmed (Barbara Baird Israel, editor) Know Paths to Learning for Rural "Children and Youth" Prepared for UNICEF by the International Council for Educational Development, New York, 1973, p.11, cited in SEAMES, A Study of Non-formal Education in the SEAMES Region, 1973-74, p.2

3.2 โดยไม่ตั้งใจ เช่นการลอกเลียนแบบกิริยาท่าทางของบิดามารดา หรือของญาติพี่น้อง¹³

แต่จะอย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นการศึกษาโดยทั่ว ๆ ไป ไม่ได้หมายความเฉพาะหรือระบุเจาะจงลงไปถึงความสัมพันธ์กับศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ซึ่งในที่นี้จะขอยกการศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนา ซึ่งได้มีอธิบายไว้ ฉะนั้น ในทางพุทธศาสนา คำว่า “ศึกษา” ตรงกับคำว่า “สิกขา” ในภาษาบาลี ซึ่งได้แก่ “ปฏิบัติ หรือหลักในการศึกษา” มี 3 ระดับ หรือ 3 ชั้น ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” คือการศึกษาใน 3 ระดับด้วยกัน คือ :

ศีล ได้แก่ การศึกษาเบื้องต้น ได้แก่ขั้นปฐม

สมาธิ ได้แก่ การศึกษาระดับกลาง ได้แก่ขั้นมัธยม

ปัญญา ได้แก่ การศึกษาระดับสูง ได้แก่ขั้นอุดมศึกษา

ทั้ง 3 นี้ มุ่งหมายถึง การศึกษาอันเป็นปทัสถานแห่งการประพฤติปฏิบัติ เพื่อทำให้จิตใจสูงขึ้น มิใช่มุ่งแต่ให้มีความรู้เพื่อสอบไล่ได้แต่เพียงอย่างเดียว แต่ย่อมหมายรวมถึงการอบรมความประพฤติและยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นด้วย¹⁴

ตามความหมายดังกล่าวนี้ เป็นการส่งเสริมในด้านปฏิบัติเป็นส่วนใหญ่ เพราะถือว่าการปฏิบัติเป็นการนำเอาหลักการในด้านทฤษฎีมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน

ในการศึกษานั้น จำเป็นต้องมีผู้กำหนดบทบาทเพื่อให้ดำเนินไปตามเป้าหมาย อันเป็นจุดประสงค์ของการศึกษานั้น ๆ ผู้กำหนดบทบาทนั้นก็ ได้แก่ “ครู”

ความหมายของคำว่า “ครู” นั้นคือ “ผู้นำทางวิญญาณ” มีหน้าที่ยกสถานะทางจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น ไม่ว่าจะสอนวิชาอะไร การพูดและการเคลื่อนไหวของครูทุกอย่าง เป็นไปในทางผู้นำทั้งสิ้น นำไปสู่คุณงามความดี เพื่อยกระดับจิตใจให้อยู่เหนือสภาพธรรมชาติของจิต ครูจึงสมควรได้รับชื่อว่าเป็นบุชฌิณบุคคล ไม่ใช่ลูกจ้างที่คอยเห็นแก่สินจ้างรางวัล¹⁵

อนึ่ง ครูนั้น มีองค์คุณในการดำเนินบทบาทพอประมวลได้ ดังนี้ :

¹³บรรพต วีระชัย : การศึกษากับการพัฒนา (โรเนียว), 2522, น.1-2

¹⁴บุญนำ บุญเศรษฐ์ “คำบรรยายจริยธรรมของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยาสาร 13, (กุมภาพันธ์, 2505)

¹⁵บุญนำ บุญเศรษฐ์, เรื่องเดียวกัน

ลักษณะครูดี 7 ประการ

ตามคัมภีร์สารัตถปกาสินี ได้กล่าวถึงลักษณะของครูไว้ดังนี้ :

1. ทำตัวให้เป็นที่ยรักของศิษย์ (ปิยตา)
2. ทำตัวให้เป็นที่ยเคารพของศิษย์ (ครุตา)
3. ทำตัวให้เจริญก้าวหน้า (ภาวนียตา) โดยหมั่นศึกษาเพิ่มเติมเสมอ
4. อุตส่าห์สั่งสอน (วัตตฤตา)
5. อดทนต่อคำรบกวนของศิษย์ (วจนักขันติ)
6. ขยายข้อที่ลึกซึ้งให้เห็นง่าย (คัมภีรฤตา)
7. ไม่ชักนำลูกศิษย์ไปในทางที่ไม่สมควร (อนิโยชน)

นอกจากลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ในทางพุทธศาสนายังแสดงถึงลักษณะครูอาจารย์ที่ดีอีกหลายนัย อันมีที่มาต่าง ๆ กัน จะขอยกมาเพิ่มเติมอีกสักเล็กน้อย คือ :

ลักษณะอาจารย์ที่ดี 5

1. แนะนำศิษย์ดี
2. ให้ศิษย์ได้เรียนดี
3. บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง
4. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง
5. คอยป้องกันไม่ให้เป็นอันตราย และไม่ให้อดอยากในขณะที่ไปไหน ๆ¹⁶

ลักษณะครูอาจารย์ที่ดี 25 ประการ

1. เอาใจใส่รักษาศิษย์
2. รู้จักอุบายทำให้ศิษย์จงรักภักดี
3. คอยรักษาศิษย์ให้ไม่ประมาท
4. ให้ศิษย์ได้พักผ่อนหลับนอนตามเวลา
5. คอยพยาบาลศิษย์ในเวลาเจ็บไข้
6. ดูแลอาหารการกินของศิษย์

---

¹⁶สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, *โลกานุศาสตร์*. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2518), หน้า 253

7. รู้คุณค่าความดีของศิษย์
8. แบ่งลาภผลที่ได้มาให้ศิษย์
9. รู้จักปลอบศิษย์ให้อุ่นใจหายกลัว
10. สอนศิษย์ให้รู้จักมารยาทในบ้าน
11. สอนศิษย์ให้รู้จักมารยาทในวัด
12. ไม่เล่นหัวกับศิษย์
13. เห็นโทษแล้วต้องรีบระงับ
14. มีความเอื้อเฟื้อต่อศิษย์
15. เมตตาปราณีต่อศิษย์
16. กรุณาสงสารศิษย์
17. ไม่ให้ศิษย์ขาดเรียน
18. ไม่อ้อความรู้
19. สอนวิชาให้ไม่คั่งค้าง
20. ตั้งจิตเป็นอุจฺฉิมาผู้ให้กำเนิดความรู้
21. ตั้งใจคิดหาความเจริญให้ศิษย์
22. หาวิธีให้ศิษย์ขยันขันแข็งในการศึกษา
23. ไม่ละทิ้งศิษย์ในยามวิบัติ
24. ทำอะไรไม่เดินเล่น
25. เมื่อศิษย์พลั้งพลาดคอยประคองไว้ในทางที่ถูก¹⁷

วิธีการปกครองของครู

ในการดำเนินบทบาทของครูเกี่ยวกับการปกครองนั้น ครูมีวิธีการปกครองอันจะ
ทำให้ลูกศิษย์เคารพนั้น มี 4 ประการคือ :

1. สันตสนา ชี้แจงให้เห็นแจ่มแจ้ง
  2. สมาทปนา ชักชวนให้มีแกใจอยากทำ
  3. สมุตเตชนา เร้าให้เกิดความอุตสาหะ
  4. สัมปหังสนา พยุงให้ร่าเริงในการกระทำ
- ทั้งหมดนี้ ได้รวบรวมมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น

¹⁷สมเด็จพระมหาธีรวงศ์, โลกาศาสน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 254

หลักของนักศึกษา

หัวใจสำหรับนักศึกษา 4 ประการ

1. ส ฟังด้วยความตั้งใจ
2. จิ คิดในเรื่องนั้นตามหลักเหตุผล
3. ปุ ถามในเมื่อสงสัย หรือไม่เข้าใจเรื่องนั้น ๆ
4. ลิ เขียนเมื่อเข้าใจแจ่มแจ้งแล้ว ทั้งนี้เป็นการจดไว้เพื่อกันลืม

หลักปฏิบัติอันทำให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ เรียกว่า "อิทธิบาท" มี 4

1. ฉันทะ มีความพอใจในสิ่งนั้น
2. วิริยะ มีความเพียรพยายามในสิ่งนั้น ๆ
3. จิตตะ มีใจฝักใฝ่จดจ่ออยู่เสมอ
4. วิมังสา นำไปทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ

จริงอยู่ องค์คุณเหล่านี้แม้จะมีมานานแล้วก็จริง และวิทยาการสมัยใหม่จะเจริญไปจนทำให้การต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปก็ตาม หากจะพิจารณากันให้ถ่องแท้แล้ว ก็ไม่พ้นองค์คุณเหล่านี้

จะอย่างไรก็ตาม ทั้งศาสนาและการศึกษามีความสัมพันธ์กัน พอสรุปได้ดังนี้ :

1. ศาสนาและการศึกษา เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ (learned behavior) นั่นก็คือว่า ศาสนาเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งอันเกิดจากการเรียนรู้ และเป็นการเรียนรู้โดยกระบวนการความสัมพันธ์ทางสังคม (Process of Social interaction) อีกประการหนึ่ง ตัวศาสนาเอง ก็มีส่วนในการศึกษาอยู่ไม่น้อย เช่นการให้การศึกษาในด้านความเชื่อถือทางศาสนา และการแสดงออกถึงจุดหมายปลายทางของศาสนา หรือการประกอบพิธีกรรมใด ๆ ทางศาสนา ซึ่งจำเป็นจะต้องเรียนรู้มาก่อนทั้งสิ้น

2. ดังได้กล่าวมาแล้ว ทั้งศาสนาและการศึกษา จัดเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม การให้ค่านิยมของศาสนาก็ดี หลักการทางศาสนาก็ดี มิได้มีการขัดแย้งกับหลักการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมแต่อย่างใดเลย แม้เรื่องการศึกษาทางโลก (Secular education) ก็มิได้มีการขัดแย้งว่าถูกห้าม หรือถูกปฏิเสธโดยหลักการทางศาสนาแต่อย่างใด

3. ตามประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษา แสดงให้เห็นถึงศาสนามีส่วนในการสร้างระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่จัดว่าเป็นระบบการศึกษาอันมีแบบแผน (Formal education system) ซึ่งเป็นระบบการศึกษาที่เชื่อถือได้ ตามหลักการที่ว่า การพัฒนาการศึกษานั้นปรากฏว่าผู้นำทางศาสนามีส่วนช่วยอยู่เป็นอย่างมาก เช่นการจัดการสอนศาสนาตามโบสถ์หรือตามวัดต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมีส่วนในการพัฒนาการศึกษาด้วย โดยถือเป็นวัฒนธรรมทางศาสนา การปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนบทบัญญัติต่าง ๆ ของศาสนานั้น ๆ เป็นหลักเป็นเกณฑ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ทราบถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม สังคม ศาสนา จนกระทั่งวรรณคดีในยุคสมัยนั้น ๆ ด้วย ซึ่งมีส่วนช่วยการศึกษาในปัจจุบันนี้มาก

ในการจัดระบบการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศาสนานั้นพอประมวลได้ดังนี้ :

1. โรงเรียนในอุปถัมภ์ของทางวัด (Parochical School) ซึ่งมีการสอนวิชาการทางศาสนา และวิชาทั่ว ๆ ไป โรงเรียนประเภทนี้ ส่วนใหญ่จะเน้นหนักในเรื่องของศาสนา และมีการแยกรับนักเรียนซึ่งนับถือหรือเลื่อมใสในศาสนาหลักที่อุปถัมภ์โรงเรียนนั้น ๆ และโรงเรียนประเภทนี้ ได้รับการสนับสนุนจากศาสนาเป็นการเฉพาะ เช่นโรงเรียนในศาสนาโรมันคาทอลิก หรือโรงเรียนในศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ เป็นต้น ซึ่งโรงเรียนเหล่านี้มีวัตถุประสงค์ส่วนใหญ่ก็เพื่อเผยแผ่กิจการทางศาสนา

2. ได้มีการสอนศาสนาในโรงเรียนทั่วไป ซึ่งโรงเรียนประเภทนี้แม้จะไม่ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญว่าจะต้องมีการจัดให้มีหลักสูตรการสอนศาสนาขึ้นก็ตาม แต่ทุกโรงเรียนในสหรัฐอเมริกาก็ได้มีการสอนศาสนา เช่นสอนในเรื่องหลักปฏิบัติทางศาสนา การสวดมนต์ การอ่านคัมภีร์ Bible หรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามโอกาสต่าง ๆ ซึ่งการกระทำเหล่านี้จะเป็นการทำทั้งที่สมัครใจและบังคับอันถือเป็นเรื่องที่ทุกคนต้องปฏิบัติตามหลักศาสนาที่ตนนับถือ

3. การจัดการศึกษาในกรณีพิเศษ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อความอยู่รอดของศาสนา เช่น การจัดโรงเรียนสอนศาสนาโดยเฉพาะในบางครั้งบางโอกาส การจัดสอนการอ่านคัมภีร์ไบเบิล การจัดโรงเรียนฝึกอาชีพภายใต้อุปถัมภ์ของศาสนา การจัดสัมมนาทางการศาสนา เป็นต้น ซึ่งถือเป็นการจัดการศึกษาเป็นกรณีพิเศษ เพราะไม่ได้จัดประจำ แต่เป็นการจัดบางครั้งบางคราว.

ภาคผนวก

เนื่องจากศาสนาและสังคม มีความสัมพันธ์กันมาก เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์กันเกี่ยวกับศาสนาและสังคม จะขอนำหลักธรรมบางประการทางศาสนา อันสามารถระดับ-ประกอบสังคมให้เป็นไปด้วยดี และรักษาสังคมให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ซึ่งธรรมเหล่านี้ไม่ได้จัดให้เกี่ยวข้องกับสังคมในรูปสถาบันใด ๆ แต่ถือว่าเป็นหลักที่ช่วยสนับสนุนส่งเสริมสังคม ดังนั้น หลักธรรมเหล่านี้จึงมีความจำเป็นและมีประโยชน์มาก ในอันที่จะช่วยเป็นเครื่องกระตุ้น เตือนใจและเป็นแนวสำหรับประพฤติปฏิบัติตาม และเป็นหลักให้สถาบันทางสังคมได้เป็นไปด้วยดี ซึ่งถือว่าธรรมเหล่านี้จัดเข้าในสังคมวิทยาทางศาสนาได้ โดยการนำหลักทางศาสนามาใช้ในสังคม

ธรรมสำหรับครองโลก (ธรรมเป็นโลกบาล) 2

1. หิริ ความละอายต่อการทำความชั่วทั้งมวล - ไม่กล้าประพฤติชั่ว เนื่องจากมีความรู้สึกละอายอยู่เสมอ จนไม่กล้าประพฤติปฏิบัติชั่ว
2. โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่วทุกชนิด - คือมีความกลัว ไม่กล้าแตะต้องความชั่ว มีความรู้สึกอยู่เสมอ ด้วยมีความเกรงกลัวต่อการทำชั่ว¹⁸

ธรรมอันทำให้งาม 2

1. ขันติ ความอดทน อันได้แก่อดทนต่อสภาพต่าง ๆ
2. โสรัจจะ ความสงบเสถียร รู้สึกมีความสงบเสถียรเจียมใจ¹⁹

สังคหัตถุ 4

สังคหัตถุ เป็นธรรมที่กล่าวถึงการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

1. ทาน การเสียสละ ให้ปันกันตามควรแก่ฐานะ หรือตามมีตามเกิด
2. ปิยวาจา การเจรจาด้วยคำไพเราะอ่อนหวาน ให้อีกฝ่ายเกิดความเบาใจ ยินดีปฏิบัติตาม

---

¹⁸ว. นวโกวาท. อ้างแล้ว, หน้า 28

¹⁹ว. นวโกวาท. อ้างแล้ว, หน้า 28

3. อัดถจริยา ทำตัวให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม
4. สมนัตตตา วางตัวให้สมควรแก่ฐานะ เสมอต้นเสมอปลาย ไม่ถือตัว²⁰

อคติ ความลำเอียง 4

1. ลำเอียงเพราะการรักใคร่ชอบพอกัน - ฉันทาคติ
  2. ลำเอียงเพราะไม่ชอบพอกัน - โทสาคติ
  3. ลำเอียงเพราะงี่เงาเบาปัญญา - โมหาคติ
  4. ลำเอียงเพราะกลัว ชี้อลาด ตาขาว - ภยาคติ
- อคติ 4 ประการนี้ ไม่ควรประพฤติ²¹

พรหมวิหาร 4

1. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้มีความสุข
  2. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
  3. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี
  4. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ติใจไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ
- พรหมวิหารทั้ง 4 ประการนี้ เป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ใหญ่²²

เวสาร์ชชกรณธรรม คือธรรมทำความกล้าหาญ 5 อย่าง

1. สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ (มีความเชื่อมั่นด้วยเหตุผล ตามความเป็นจริง)
2. สีล รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย (ควบคุมกิริยามารยาทที่แสดงออกมาให้ปกติ)
3. พหุสัจจะ ความเป็นผู้ศึกษามาก (เป็นผู้มีความรู้ดี กล้าแสดงออกด้วยหลักการและเหตุผลที่ถูกต้อง)
4. วิริยารัมภะ ปรารถนาความเพียร (มีความขวนขวาย ไม่ย่อท้อถอย หนักเอาเบาสู้อันมุ่งต่อความสำเร็จประสงค์ เป็นที่ตั้ง)
5. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้ (มีความรู้กว้างขวางในเรื่องที่ควรรู้ควรศึกษา)²³

²⁰ว. นวโกวาท, อังแล้ว, หน้า 71

²¹ว. นวโกวาท, อังแล้ว, หน้า 35

²²ว. นวโกวาท, อังแล้ว, หน้า 38

²³ว. นวโกวาท, อังแล้ว, หน้า 43

อบายมุข เหตุให้ถึงความเสื่อม ๘

1. ดื่มน้ำเมา - ของมีนเมา ยาเสพติด ทั้งดื่ม กิน สูบ ฉีด
2. เที่ยวกลางคืน - มั่วแต่เที่ยว ไม่เอาใจใส่ในบ้านเรือน เป็นเหตุให้ประมาท
3. เที่ยวดูการเล่น - ชอบเที่ยวเตร่ดูการเล่นต่าง ๆ อันก่อให้เกิดความมัวเมาจนลืม
กิจที่ตนจะพึงปฏิบัติ

4. เล่นการพนัน - หมกมุ่นแต่การพนัน
5. คบคนชั่วเป็นมิตร - เช่นพวกนักเลง พวกหัวขโมย พวกที่พาไปในทางเสื่อมเสีย
6. เกียจคร้านทำงาน - เบื่อการทำงาน

อบายมุข ๘ ประการนี้ หากประพฤตินี้ จะทำให้ชีวิตอัปมงคล²⁴

ทิส ๘

1. ปุรัตถิมทิส คือทิสเบื้องหน้า ได้แก่มารดา บิดา
2. ทักขณทิส คือทิสเบื้องขวา ได้แก่ครู อาจารย์
3. บัจฉิมทิส คือทิสเบื้องหลัง ได้แก่บุตร ภรรยา (สามี)
4. อุตตรทิส คือทิสเบื้องซ้าย ได้แก่มิตร
5. เภฏฐิมทิส คือทิสเบื้องต่ำ ได้แก่ป่าว
6. อุปริมทิส คือทิสเบื้องบน ได้แก่สมณพราหมณ์

หน้าที่ของทิส ๘

1. ปุรัตถิมทิส คือทิสเบื้องหน้า มารดา บิดา บุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕
  1. ท่านได้เลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
  2. ทำกิจของท่าน
  3. ดำรงวงศ์สกุล
  4. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก
  5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

---

²⁴ว. นวโกวาท, อ้างแล้ว, หน้า 79

มารดา บิดา เมื่อได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน 5

1. ห้ามไม่ให้ทำชั่ว
  2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
  3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
  4. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้
  5. มอบทรัพย์ให้ในสมัย
2. ทักขิมทิศ คือทิศเบื้องขวา อาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน 5
1. ด้วยลูกขี้นรับ
  2. ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้
  3. ด้วยเชื้อเพลิง
  4. ด้วยอุปัฏฐาก
  5. ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน 5

1. แนะนำดี
  2. ให้เรียนดี
  3. บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
  4. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง
  5. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย
3. บังฉิมทิศ คือทิศเบื้องหลัง ภรรยา สามีพึงบำรุงด้วยสถาน 5
1. ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
  2. ด้วยไม่ดูหมิ่น
  3. ด้วยไม่ประพฤตีสว่างใจ
  4. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้
  5. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยา ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน 5

1. จัดการงานดี
2. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี
3. ไม่ประพฤตีสว่างใจสามี
4. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

5. ชยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง
4. **อุคตกรทิต** คือทิตเบื้องซ้าย มิตร กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน 5
  1. ด้วยให้ปัน
  2. ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ
  3. ด้วยประพฤติประโยชน์
  4. ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ
  5. ด้วยไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง
 มิตร ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน 5
  1. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
  2. รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
  3. เมื่อมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
  4. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
  5. นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร
5. **เทญฐิมทิต** คือทิตเบื้องต่ำ ป่าว นายพึงบำรุงด้วยสถาน 5
  1. ด้วยการจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
  2. ด้วยให้อาหารและรางวัล
  3. ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้
  4. ด้วยแจกของที่มีรสแปลกประหลาดให้กิน
  5. ด้วยปล้อยในสมัย
 ป่าว ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ด้วยสถาน 5
  1. ลุกขึ้นทำการงานก่อนนาย
  2. เลิกการงานหลังนาย
  3. ถือเอาแต่ของที่นายให้
  4. ทำการงานให้ดีขึ้น
  5. นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น ๆ
6. **อุปริมทิต** คือทิตเบื้องบน สมณพราหมณ์ กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน 5
  1. ด้วยกายกรรม คือทำอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา
  2. ด้วยวจีกรรม คือพูดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา
  3. ด้วยมโนกรรม คือคิดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา

4. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือมิได้ห้ามเข้าบ้านเรือน

5. ด้วยให้อามิสทาน

สมณพราหมณ์ ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน 6

1. ห้ามมิให้กระทำความชั่ว

2. ให้ตั้งอยู่ในความดี

3. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม

4. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

5. ทำสิ่งที่เคยฟังมาแล้วให้แจ่ม

6. บอกทางสวรรค์ให้²⁵

โลกธรรม คือธรรมประจำโลก 8

โลกธรรม ได้แก่ธรรมประจำโลก มักจะเกิดขึ้นเสมอกับทุกคน ถือเป็นธรรมที่
ครอบงำสัตว์โลกอยู่ และสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามธรรมนั้น ผู้ฉลาดไม่พึงยินดีในร้ายใน
โลกธรรมเหล่านี้ :

1. มีลาภ

2. ไม่มีลาภ

3. มียศ

4. ไม่มียศ

5. สรรเสริญ

6. นินทา

7. สุข

8. ทุกข์

โลกธรรมเหล่านี้ ทางพุทธศาสนาให้พิจารณาในเวลาเกิดขึ้นว่า เป็นของสักแต่ที่
เกิดขึ้น จะอยู่จะไปเมื่อไรก็ไม่รู้ เป็นของเลื่อนลอย ไม่ควรยินดีในร้าย หรือติดอยู่กับมัน
มากนัก²⁶

หมายเหตุ: วว. หมายถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

²⁵วว. นวโกวาท, อ่างแล้ว, หน้า 75-79

²⁶วว. นวโกวาท, อ่างแล้ว, หน้า 55

คำถามประจำบทที่ 8

1. สถาบันทางสังคมแตกต่างจากสังคมอย่างไร ? อธิบายตามหลักวิชา ฯ
2. ศาสนากับสถาบันทางสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ? จำเป็นนักหรือที่ศาสนาจะต้องสัมพันธ์กับสังคมเสมอไป ขอเหตุผล
3. จงอธิบายความเหมือนกัน และแตกต่างกันของศาสนากับสถาบันศาสนา ให้ชี้แจงตามหลักวิชา ฯ
4. เมื่อท่านจำเป็นต้องติดต่อกับบุคคลอื่น ท่านจะปฏิบัติอย่างไร? จึงจะทำให้ผู้ที่มาติดต่อกเกิดความพอใจ จงยกหลักธรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้มาแสดงให้เห็นจริง ฯ
5. สมาชิกสถาบันครอบครัว ควรยึดหลักธรรมทางศาสนาข้อใดมาใช้จึงจะทำให้ชีวิตมีความสงบและเป็นสุข ฯ
6. จงอธิบายคำเหล่านี้มาพอได้ความ
  1. ทศพิธราชธรรม
  2. ราชনীติ
  3. รัชมัญญูตา
  4. อัตถัญญูตา
  5. นิสัย
  6. ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต
  7. ไตรสิกขา
  8. อคติ
  9. สังคหวัตถุ
  10. อบายมุข